İnsan'ın Geleceği: Telaşa Gerek Yok, Hepimiz Öleceğiz!

İHSAN FAZLIOĞLU
Prof. Dr.
İMÜ Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

İÇİNDE YAŞANILAN HALİHAZIRDAKİ DURUMUN, 'MEVCUT İNSAN'IN MADDİ, ZİHNİ VE MANEVİ ACZİYETİNDEN NEŞET ETTİĞİNİ İDDİA EDEREK BU ACZİyeti aşmak ve âciz 'insanı geride bırakmak' talebi, bizatihi insanı imha etmek demektir. Acziyetin kozmik anlamdaki doğal sınırlar içinde giderilmesi (tıp ve teknoloji) ile kozmik doğanın tahrif ve tahrip edilerek bizatihi âcizin yani insanın tasfiyesi iki ayrı durumdur. İnsanın acziyeti bir tespittir; hem maddi hem de manevi anlamda 'insan-olmak'lık içinde bu tespitin gereğini yapmak da meşrudur. Ancak bu acziyeti hem bir sorun olarak vaz etmek hem de insan üzerinde yapılacak işlemler için bir meşruiyet zemini olarak kullanmak insanı yeniden tanımlamak değil, bizâtihi insanı yeniden yaratmaktır ki, bu 'yeni' artık insan olmayacaktır. Çünkü acziyetin ve ölümün çekip alındığı 'tekillik' diye adlandırdıkları durumda 'insan' en geniş anlamıyla kültür üreten bir varlık olmaktan çıkacaktır. Kısaca insan, tüm ama tüm kültürel etkinlikleri mümkün kılan acziyeti ile, hatta ölümü ile güzeldir. Bu çerçevede büyük ölçekte gerçeklik'in küçük ölçekte bu gerçeklik'in bir parçası olan insanın anlamı ve amacı hakkında açık-seçik bir uzlaşıya varılmaksızın insan üzerine yapılacak her türlü işlem, insana daha büyük bir bio-psikolojik sorun olarak dönecektir. Aşağıda, bu temel tespitlerden hareket ederek sürecin, içinde yaşadığımız 'salgın alarmı'nın neden olduğu bio-psikolojik travma da dikkate alınarak, tarihî ve felsefi bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

I. MUHAYYEL BİR CENNETTE YAŞADIKLARINI ZANNEDENLERİN BİO-PSİKOLOJİK BUNALIMI

Öncelikle halihazırda yaşanılan sürecin 'olağan' olmadığı söylenebilir. Ancak, yine aynı şekilde, olup bitenler bir 'komplo' da değildir. İnsan zihni bütününü idrak edemediği, akış sürecini göremediği vakıaya, nedenlemek ve gerekçelendirmek için geriye doğru inşa edilmiş örgütlü geçmiş/ler üretir. Bu tür bir üretim olup biten hakkında doğru bir bilgi vermese de en azından bir tatmin sağlar. Öte yandan olup bitenlerin ana-akımı dışında kalan, başka bir deyişle fâil/aktör olamayanlar, dışarıdan baktıkları için, yapılan her şeyi parçalı gördüklerinden, kendilerine karşı bir tür kötülük olarak algılamak ve yine olup biteninin yükünü mağduriyet psikolojisi içine taşıyarak hafifletmek isterler. Kısaca, "Evren'de tesadüfe tesadüf edilmez." Olup bitenlerin tüm değişkenleri insanoğlu tarafından bilinmez ise de görünmez (invisible) bir kurallığı vardır. Zaten bilmek de bu görünmezi görünür (visible), dolayısıyla idrak edilir kılmak değil midir?

Ancak tam bu noktada yanıt aradığımız soru şudur: Yaşanılan süreç, on bin yıllık insanlık tarihi bağlamına yerleştirildiğinde ne ilk, ne tek, ne en korkunç ne de en ağır vakadır. Bunu kanıtlamak için onlarca tarihî vakayı örnek vermek gerekmiyor. Ancak tüm bunlara karşın yaşanılan şaşkınlık, kaygı, telaş, korku, panik, bio-psikolojik travma vb. 'duygular' nasıl açıklanabilir? Bunun kanımızca en önemli nedeni, köklerini aydınlanma ve hümanizmde bulan, ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra abartılı bir şekilde pompalanan aklıyla, bilimiyle, teknolojisiyle insanoğlunun kuracağı, hatta kurmaya başladığı sağlıklı, savaşsız, bunalımsız, sevgi ve barış dolu muhayyel bir dünyanın sanallığının acı bir şekilde idrak edilmesidir. Elbette öncelikle bahsedilen dünya Avrupa ile ABD'dir. Diğerleri güce öykünenlerin aldıkları psikolojik tatmin hissidir; o kadar.

Bu acı idrakin en önemli ifadesi 'mevcut insanın yine mevcut imkanlar içinde ne kadar âciz kaldığının ve zavallı göründüğünün' resmidir. Hem sürecin bileşenlerinin hem de sonucunun çizdiği bu resmin kötüye kullanımıyla ilgili örnekleri ilerleyen tarihlerde daha çok göreceğimizi düşünüyorum. Kısaca, şimdiye değin bir öbek tarafından sürekli dillendirilen 'mevcut insan mevcut hâliyle ve mevcut imkânlar içinde zayıftır; olup bitenler ve bitecekler karşısında âcizdir; gittikçe daha da zavallılaşacaktır' şeklindeki akli tespit; yaşanılan korku, kaygı, telaş, travma vb. kullanılarak bu tür hissiyata dönüştürülecektir. Zira bu tür travmatik olaylar, fikriyatın hissiyata aktarılması için vazgeçilmez imkanlar sunar; somutturlar; çözümleri fikirlerin uygulanması için inanılmaz bir moral zemin verir ve düşüncelerin oryantasyonunu sağlar; bir 'değer'e dönüşen fikirler artık kamusallaşmaya başlar ve kendi kurumlarını üretir. Artık bu fikirlerin 'elzem' yani olmaz-ise-olmaz durumu, insanlar tarafından kabul edilmeyi kolaylaştırır; hatta bizatihi talep edilir.

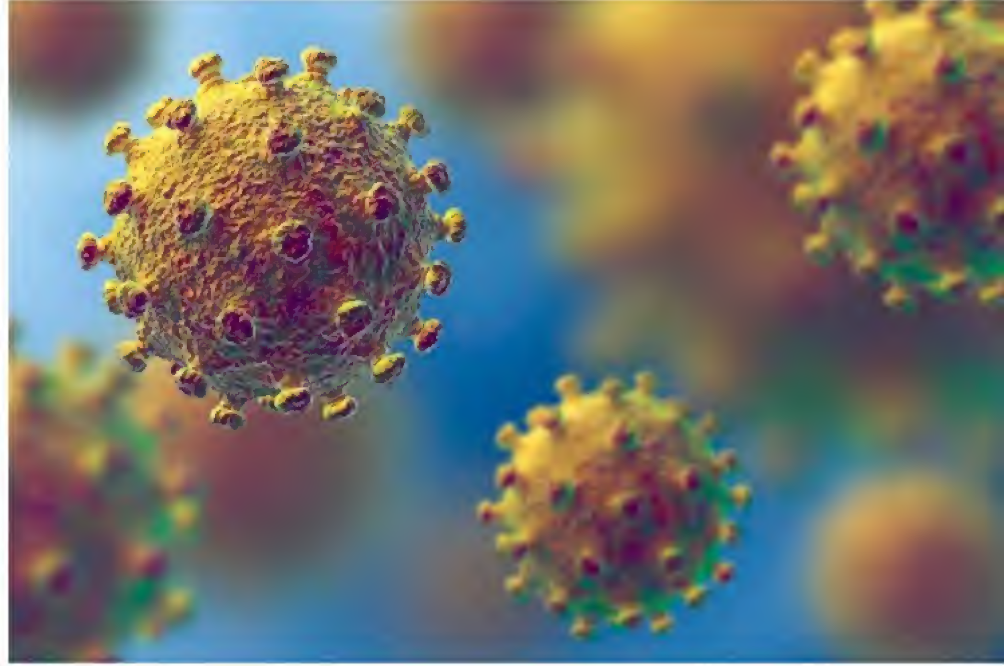
2. BİR TEMEL FIKRASI: İNSAN ELENİNCE TÜM SORUNLAR BİTER

Yukarıda dile getirilen 'mevcut insan, mevcut hâliyle ve mevcut imkânlar

içinde zayıftır; olup bitenler ve bitecekler karşısında âcizdir; gittikçe daha da zavallılaşacaktır.' iddiası sadece bir tespit değil, aynı zamanda aşılması gereken bir 'sorun'dur. Sorun, bu iddianın aşılması için yapılması düşünülenlerin de meşruiyet zeminidir. İddiayı 'insanın yeniden tanımlanması' olarak özetleyebiliriz. Tanımlamayı geçmişi dikkate alarak yapmak isteyen bio-konservatistler ile geleceği dikkate alarak yapmaya çalışan trans-hümanistler arasında ciddi bir tartışmanın mevcut olduğu söylenebilir. Her iki tutum da Aydınlanma ideolojisini esas alır; ancak bio-konservatistler hümanizm ilkelerine bağlı kalırken, trans-hümanistler hümanizmi geçilmesi ve aşılması (post-hümanizm) gereken bir ara durak (cyborg) ve atılması gereken bir yük (meta-hümanizm) olarak görürler. Bu noktanın iyi anlaşılması için sürecin çok kısa bir özetinin verilmesi anlamlı olabilir:

Batı Avrupa, Akdeniz dünyasındaki çok farklı kültürlerin terkibi ve yorumu bağlamında ulaştığı Katolik hayat görüşü çerçevesinde ilk günah nedeniyle mazlum kabul ettiği insanı, Hz. İsa'nın önderliğinde bir kurtuluşa ulaştıracağı iddiasındadır. Bu nedenle yolculuk için sürekli hazır olunmalı; yeryüzüne yerleşilmemelidir. Hz. İsa her an gelebileceği için insan yaşamı bir tür *beklenti*dir. Çok çeşitli saiklerle XV. yüzyılda erken ticari kapitalizmin yükselişi, Türklerin ilerleyişi, coğrafi keşifler vb. nedenlerle *gelecek olan*dan ümit kesilmiş; bekleme bırakılmış; sefer/yolculuk iptal edilmiştir. Bu nedenle kapitalizm, başka bir açıdan, yaşanılan hayatın bir sefer olduğu kabulünün reddi ve dünyaya nihai yerleşme macerasının bir hikâyesidir. Yeni doğa felsefesinin yükselişi ve diğer gelişmelerle birlikte, Aydınlanma, Evren'i ve içindekileri teolojik ilkelere yaslanmadan ve atıflar yapmadan açıklama süreci, önce maddenin ve sonra insanın anlamdan ayıklanması gibi iddialarla ulaşılan Hümanizm, kendince insanı özgür iradeye sahip özerk, tam belirlenmiş bir birey olarak tanımladı. Evrim teorisiyle de insanı Evren'in bir fonksiyonu olarak gördü ve hiçbir ayrıcalıklı konuma sahip olmadığını vurguladı. Tüm bir gerçekliği 'ilişkisel' bir okumaya tabi tutan hümanizm, insanı da bu ilişkisel ağın bir düğümü gibi algıladı. Aydınlanmanın ilkeleri, hümanizmin iddiaları ve bilimsel yöntemler çerçevesinde (örnek olarak tümevarımsal yöntemi bir tür algoritmaya dönüştürerek) Batı Avrupa medeniyetinin insanlığı ebedi barışa götüreceği, savaşları bitireceği, insanı insanın kurdu olmaktan çıkaracağı rüyasını tabir etmeye başladı.

Söz konusu rüya başta Birinci Cihan Harbi ve İkinci Dünya Savaşı olmak üzere yeryüzünde vuku bulan diğer pek çok olay ve gelişmeyle birlikte hâk ile yeksan oldu. Bu dönemde bilimde, teknolojide, özellikle genetik, robotik, nano-teknoloji, yapay zeka, sinirbilim, nöroloji, sentetik biyoloji gibi pek çok alanda ortaya çıkan gelişmeler; gerçekliği dilde temsillere ve bir tür dil oyunlarına indirgeyen felsefi tutumlar; post-modernizm başta olmak üzere bu gelişmelerin bilgi ve değer açısından yorumlayan felsefi yaklaşımlar vb. diğer etkinlikler, olup bitenin nedenini, yukarıda dile getirilen 'mevcut hâliyle ve mevcut imkânlar içinde mevcut insan' olarak belirlediler.

Çözüm olarak da 'mevcut hâlin ve mevcut imkânların içindeki mevcut insan'ın aşılmasını teklif ettiler. Bu teklife göre insan, doğal evrimin bir devamı olarak bilincin evrimini serbest bırakmalı; maddeyi bilgiye, bilgiyi tekrar maddeye (teknoloji) dönüştüren bilincin, kendini de dönüştürmesine imkân verilmelidir. Aydınlanma ve ilkelerine dayalı hümanizm, bu evrimsel süreçte bir merhale olarak kabul edilmelidir. Çünkü hümanizm maddeyi anlam ve değerden arındırarak empirik-mekanik-matematik bilmenin konusu haline getirdi. Ancak anlam ve değeri, dilin yönelimselliğine bıraktı. Zira bu akıl yürütme çizgisine göre insanlar arasında sorunlara yol açan

bizatihi anlam ve değer çokluğudur. Bu nedenle anlam ve değer, madde gibi rasyonelleştirilmeli, sayısallaştırılmalı, bizatihi insanın kendisi bir veriye dönüştürülmeli, kısaca insan bedeninde ve zihninde devrim yapılmalı; en nihayetinde amaç olarak üst-insan (meta-human) için yalnızca bir sürüm ve ara-form olan mevcut insandan kurtulunmalıdır. Bunun için doğa, irade, özgürlük, bireysellik, ahlak gibi kavramlar hakkındaki modernizmin/hümanizmin yanlış tanımları tashih edilmelidir. Çünkü özsel bir doğa yoktur; her şey ilişkiseldir ve o ilişki ağı içinde işaret edilebilir bir var-olma durumu kazanır. Bu çerçevede ilişkisel ağ mutlak bir belirlenime (determinizm) sahip olduğundan irade, özgürlük, bireysellik ve ilişkili tüm kavramlar artık tırnak içine alınmalıdır. Bu gelişmelere eşlik edecek şekilde bilincin maddi temsili olan teknoloji aracılığıyla hem insan bedeni tüm zayıflıklardan, eksikliklerden, hastalıklardan arındırılmalı hem de insan bilinci sınırsızca geliştirilmeli, bir tekillik yaratılarak insan ölümsüzleştirilmelidir.

Hümanizmin doğaya hâkim olma hedefi, insanın insana hâkim olması ile devam ettirilmelidir. En nihayetinde maddi biyolojinin içinde hapsolmuş bilinç tüm zincirlerini kırmalıdır. Böylece hem insanın daha uzun süreli yaşaması ve giderek ölümden kurtulması sağlanacak; hafızası sınırsız hale getirilecek; öğrenme kapasitesi geliştirilecek; ulaşımı hızlandırılacak; iletişimi anlık kılınacak; etkileşimi çeşitlenecek; doğal evrimin bir devamı olarak bilinç, var-kıldığı kültür ve teknoloji üzerinden tüm sınırları çiğneyerek evrimleşmeye devam edecektir.

3. ZEHRİ, DAHA FAZLA ZEHİRLE TATLANDIRACAĞINI SANMAK

İçinde yaşanılan bio-psikolojik travma, ilkelerini Aydınlanma'da bulan, modernizm ile hümanizmin ve kapitalizmin yarattığı bir dünyada vuku buldu. Ancak bu travma, post-modernizm ve trans-hümanizm ile ancak her halükârda kapitalizmin içinde kalınarak çözülmeye çalışılmaktadır. Denildiği gibi "bir sorunu yaratan zihinle, o soruna çözüm üretilemez." Ancak hâlihazırda olup bitenin yarattığı patalojik durumun sonuçları doğrudan insanların en hassas duyuşuna yönelmiştir: Ölüm korkusu, gelecek kaygısı, daha kötüsü belirsizlik ve tüm bunların sonucu yarını ön-görme imkânının yitimi. Söz konusu korku, kaygı, belirsizlik ve yitime çözüm üretmeyi vaat eden ve bunu gerçekleştirme yolunda mesafe kat edenler, moral bir güç kazanacaklarından insanlara her türlü alternatifi teklif edebilirler ve bu hâlet-i ruhiye içindeki insanlar da 'kurtulmak' için razı olabilirler. Nitekim trans-hümanist teklif çok açık ve keskindir: "Gelecek hakkında öngörüde bulunmanın en iyi yolu, kendi kendini yaratmaktır." Çünkü yaratan, yarattığını bilir ve öngörür. İnsanın acziyetini, zavallılığını, korkusunu, gelecek kaygısını, hiçlik duyuşunu gidermenin tek yolu bizatihi bunlara neden olan mevcut insanın aşılması-

dır; önce düzeltilmesi/iyileştirilmesi/ geliştirilmesi, sonra değiştirilmesi en sonra da kurtulunması... Kısaca tüm bu işlemler için ödenecek bedel: İnsan'dan yani anlamdan güç karşılığında vazgeçmek; ancak kendimizi, insandan daha fazla bir şey kılarak; kendi doğamızı feth ederek.

Hümanizm, Tanrı'yı red ederek yola çıktı; trans-hümanizm ise insanı red ederek yola devam etmek istiyor. Çünkü bu düşünce açısından, "Tanrı gibi, insan da biz 'insanlar' varlığına inandığımız sürece vardır." Trans-hümanizm; insanı, modernizmin/hümanizmin bir yanılsaması olan özsel bir doğaya göre tanımlayıp, DNA'nın saf bir işlevi olarak görmek istemiyor. Çünkü maddi doğa, bilinç ile kültürel/manevi bir doğaya dönüşmüştür. Ancak bilinç sınırlandırılamaz; dinamiktir; gelişmeye açıktır; insan üzerinden kendini aşmaya çalışmaktadır. Bu nedenle kültürel/manevi üretim olan teknoloji ile evrimini devam ettirmek istemektedir. Evrime sınır koyacak, bir meta-kişi ya da meta-ölçüt yoktur. Homo-sapiens, homo-sibernetik üzerinden homo-deus'a evrilecektir; evrilmelidir. Halbuki insan, kendini korumak için bencillik yaparak evrimi kendinde sabitlemek istiyor ki, bu bizatihi evrim tarafından reddedilecektir; çünkü evrimde bir insanlık koşulu yoktur. Sonuç açıktır; sadece tarihsel ve kültürel bir önyargının ifadesi 'özsel' bir doğadan kaynaklandığı vehmedilen 'insanlık'ımızdan kurtulmadan 'insan'ı kurtaramayız. İlginçtir, hümanizm 1755 Lizbon depremi ile Tanrısız düşünmeye ve Tanrısız bilmeye geçiş yapmıştı; trans-hümanizm vb. ise Kovid-19 türü örneklerle Tanrısız anlama ve anlamlandırmaya yelken açacaktır.

4. BİR İKTİDAR DİNİ OLARAK POLİTİK İLE EKONOMİK ARASINDAKİ KAVGA

Yukarıda işaret edildiği üzere yaşanılan bio-psikolojik travma, dünya tarihi bağlamında ne olağanüstü ne de olağan dışı sonuçlara neden olacaktır. Uzun vadede tüm bu sorunları yaratan 'insanlık durumu' hakkında düşünülmeyecek, tepkisel süreç geçtikten sonra her şey kendi yolunda devam edecek; içinde yaşanılan sosyo-ekonomik ve politik dizgenin ilkeleri sorgulanmadan ortaya çıkan olumsuz sonuçlar zaman içinde tamir edilecektir. Elbette içinde yaşanılan süreç asıllara müdahil olmadan zaten şimdiden başlamış bazı alışkanlıkları pekiştirecek, belki de yine asıllara ilişkin olmayan yeni alışkanlıkları tetikleyecektir. Özellikle 'fiziksel mesafe'nin 'toplumsal/sosyal mesafe'ye evrilme süreci artacaktır. Zaten akıllı telefonlar ve sosyal medya ile başlamış bu süreç içinde tamamen minimal bireyler ortaya çıkacaktır. Kendini çevresinden elinden geldiğince yalıtmış ve hatta kendini kapatmış monadik bireyler. Bu sürecin sonunda toplum elenir mi yoksa yeni bir biçim mi kazanır sorusunun, üzerinde durulması gereken hayatî bir konu olduğunu düşünüyorum.

Ancak kanaatim yine bir süredir müşahede ettiğim bu sürecin buna benzer olaylarla daha da derinleşeceği ve belirginleşeceğidir. Kanımca bir süredir 'kapitalist dizge' bir iç-çatışma yaşamaktadır; bu çatışma bir yandan neo-liberalizmi bir yandan da kontrol ettiği dünya kapitalist pazarını etkilemektedir. Çatışma, dizgenin iki kurucu unsuru 'politik' ile 'ekonomik' değişkenleri arasında cereyan etmektedir. Buna göre politik bileşeni daha yerli, millî ve mahalli olmaya çalışırken, ekonomik bileşen daha çok küresel olmayı dayatmaktadır. Mahalli işlerin yürütülmesi için ulus devletlerin şimdilik yaşamasına imkân veren kapitalist neo-liberal dizge, mutlak itaat istemektedir. İlginçtir ki, Kovid-19 sürecinde yeryüzündeki mahallî politik güçler kapitalist ekonominin taleplerine tabi oldukça yaşama şanslarının arttığını fark ettiler; belki de fark ettirildiler. Tam da bu nedenle önümüzdeki yıllarda, silahlanma, iklim, çevre gibi yeryüzündeki diğer sorunlarla da birleşerek bu tür sınanmaların tekrar olacağını ve 'demokratik virüslerin' aramızda daha çok dolaşacağını düşünüyorum. Çünkü sorunun kaynağı ne olursa olsun, vakıanın seyri, bir yoklama, refleks tespit etme ve tepki ölçme gibi değişkenler açısından gözlemlenmiştir.

Olup bitenler bir yandan da yeni bir dil yaratacaktır. Yine süreç içinde söz konusu dil ile bir hikâye oluşturulacak ve insanlara, bu dilin kavram ve yargılarını kullanarak, hikâyenin bir parçası olması dayatılacaktır. O kadar ki, eleştiriler bile, aynı hikâye içinde cereyan edeceğinden, bir süre sonra, dizgenin daha sağın ve daha güçlü hale gelmesinden başka bir şeye yaramayacaktır. Bu nedenle belki de yapılacak en önemli işlerden biri, dizgenin ilkelerini, aksiyomatiğini ele alıp eleştiri süzgecinden geçirmektir. Bu ihmal edilerek dizgenin algoritması ile uğraşmak, dizgenin teorilerini zenginleştirmekten daha fazla bir işe yaramaz. Daha ayrıntılı bir deyişle yeni bir söz için mevcut dizgenin uygulamalarını değil, doğrudan dizgenin üzerine kurulu olduğu terimlerini, aksiyomlarını ve postulalarını elden geçirmeli ve eleştirmeliyiz. Tersi durumda mevcut dizgeye kendini gözden geçirme imkânı verir ve yeni teoremler hediye ederiz. Başka bir ifadeyle yeni bir hikâye yazmaya başlamalıyız; çünkü mevcut hikâyenin içsel yapısını eleştirmek, o hikâyenin zenginleşmesini ve daha rafine hale gelmesini sağlar. Zira hangi iddia insanlara kendilerini öngörebilecekleri bir hikâye sunabilirse o iddia tercih edilir.

Şu noktayı vurgulamakta yarar var: Olgu ve olayların ekonomi-politik ve teknik-askerî boyutlarını dikkate almadan ve doğal süreçleri içindeki örüntüsel arka-planlarını göz önünde bulundurmadan yalnızca psikolojik ve dinî telkinlerle yetinmek olup biteni sağlıklı bir şekilde anlamayı ve anlamlandırmayı engellediği gibi, insanları

da mistik bir rehavetin içine yuvarlar. Dediğimiz gibi bu tür olayları salt komplo olarak görmek doğru değildir; kehanet ve lanet bilgi vermez. Ancak hâlihazırda olup bitenlerin, yeryüzünün ekonomik, politik, entelektüel, felsefi, bilimsel, teknik, askerî, ne denirse denilsin, yaklaşık iki yüz yıldır merkezi olan dünyanın doğal sonuçları olduğunu da görmek gerekir. Unutulmamalıdır ki, olup bitenleri doğal olarak yönlendiren kültürün organikliği içinde teneffüs edemeyen bizler okların ne yöne gideceğini tespit etmekte zorlandığımız için bu tür tepkiler gösteriyoruz. Ancak yine unutulmamalıdır ki madde olmadan mana tezahür etmez; bu nedenle maddeyi kontrol edenler manayı da yönlendirirler.

Şimdiye değin tasvir edilen hikâyedeki anlatının başarısı, aktörlerin güçlü olduğunu gösterse de, doğru ve haklı olduklarını göstermez. Yani Cengiz Han'ın ve hempalarının ya da Hitler ve ekibinin başarılı olması hikâyelerindeki temel anlatının doğru ve haklı olduğu anlamına gelmez. Burada en temel iki soru insanı nasıl tanımlayacağımız ve nasıl bir toplum istediğimizdir. Tüm 'şehirler' ve 'medeniyetler' bu iki sorunun yanıtlarının tecessüm etmiş halleridir. Hem hümanizm hem de trans-hümanizm insanın anlam ve değer dünyasının, dolayısıyla toplumun yasalılığını mekan ve zamanı aşkın bir ilkeden almayı reddederler. Bu nedenle, yeryüzünde insana ait olan her türlü etkinlikte ortaya çıkan 'fazla'yı tespit etme ve kendiliği üzerinde düşünmeyi anlamsız görürler. Şüphesiz bu tutum onlara anlama değil; güce göre davranma ve yeryüzünü belirleme imkanı verir. Anlamdan arındırılmış tüm dizgeler gibi bir 'iktidar dini' halini alan kapitalist neo-liberalizm, hümanizm ve onları keskince devam ettiren trans-hümanizm vb. dinler bu nedenle, son derece soğuk, vicdansız ve insafsızdır.

Şüphesiz burada dile getirilen düşüncelerin temellendirilmesi, gerekçelendirilmesi, eleştirilmesi, hatta karşı tekliflerin yapılması başka yazıların konularıdır. Yine de, çok kısa da olsa, ana hatlarıyla şöyle bir çerçeve içinde en temel soruna değen bir teklifte bulunulabilir:

Ünlü İslam düşünürü Maverdi (ö. 1057), *el-Buğyet el-ulya fî edeb el-dîn ve el-dunya* adlı eserini beş bölüm üzere kurgulamıştır. Birinci bölüm *akıl*, ikincisi *bilgi*, üçüncüsü *din*, dördüncüsü *dünya* ve beşincisi ise *bireyin kendilik*'idir. Bu kurgunun her bileşeni iç-içedir ve birbirini belirler. Bu nedenle şöyle de ifadelendirilebilir: Akıl ve bilgi ile donanmış kendilik bilincine sahip bireyin dinle kuşatılmış dünyası... Tüm beşeri etkinlikler, siyaset, iktisat, vb. kendi başlarına kâim ve diğer etkinlikleri belirleyen değil, bu yapı içine *gömülü*dürler. Bu şekilde görüldüğünde bağımsız birer değer değil gömülü (embedded) politik ve gömülü ekonomik yapılar olarak ortaya çıkarlar. Doğal olarak da salt birer iktidar dinine dönüşmeden, düzenleyici birer enstrüman olarak iş görebilirler. Bunun sonucu ise adalettir. Adalet, toplumun ekonomik, politik, dinî, ilmî, vb. her alanda ürettiği artı-değerin belirli ailelerin ve öbeklerin elinde toplanmasını engellemek ve üretilen artı değerlerin elden geldiğince kamusallaştırarak refahın yaygınlaşmasını temin etmektir. Kapitalist-emperyalist neo-liberal bir dizgede insan (human) olarak yaşamak mümkün değildi; bu dizgenin bizatihi kurmayı vaat ettiği trans-hümanist dizgede de mümkün olmayacaktır. Sorun ne şu ne de budur; sorun bizâtihi 'insan'ın yitimidir. Trans-hümanizm, post-hümanizm ve dahi meta-hümanizm bize 'yiten'i bulmayı ve geri götürmeyi vaat ediyor. Doğrudur; bir 'şey' bulacaklar ve bir 'şey'i geri getirecekler; ancak buldukları ve geri getirdikleri şey'in 'insan' olduğunu kendisine göre tanımlayabileceğimiz 'insanlık' da bizi terk etmiş olacak. ■